

ПРО ПЕРЕБУВАННЯ ДЕЛЕГАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ДІЯЧІВ У САНКТ-ПЕТЕРБУРЗІ (З ЛИСТА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ)

Дана публікація є оприлюдненням листа Олени Пчілки до свого чоловіка П. Косача про перебування делегації українських культурних діячів у Санкт-Петербурзі та подання нею доповідної записки голові Комітету Міністрів С. Вітте.

Ключові слова: українська мова, доповідна записка, заборонні закони, скасування утисків української мови, українські культурні діячі, комісії, Санкт-Петербург, С. Вітте.

Albina Shatska. On the visit of Ukrainian cultural representatives' delegation to St. Petersburg (based on Olena Pchilka's letter)

The publication offers Olena Pchilka's letter to her husband P. Kosach revealing details of the visit of Ukrainian artists to St. Petersburg and memorandum to the head of the Committee of ministers S. Vitte.

Key words: Ukrainian language, memorandum, prohibitive laws, abolition of oppression of Ukrainian language, commission, St. Petersburg, S. Vitte.

Епістолярна спадщина в історії української культури відіграє особливу роль і набуває великого значення, як підкреслював І. Франко у своєму листі до А.Кримського [лютий 1894 р.], для “історії літератури і суспільності [...]”, що кожне зернятко фактичної інформації в таких справах посуває вивчення нашої літератури наперед...” [14, 462]. А. Герцен у своєму творі “Былое и думы 1852–1868. Часть I–III” висловлювався про листи: “Письма – больше, чем воспоминанья, на них запеклась кровь событий, это – само прошедшее, как оно было, задержанное и нетленное” [1, 290]. Саме такими “нетлінними” свідченнями історичних подій, документом епохи є лист Олени Пчілки до свого чоловіка П. Косача, у якому йдеться про поїздку делегації українських культурних діячів у Санкт-Петербург і подання доповідної записки голові Комітету міністрів С. Вітте. Про цю важливу акцію згадувалося в нашій минулій і сучасній пресі – ця подія досить відома, зокрема про неї йдеться в С. Єфремова [4, 168], О. Лотоцького [9, 292], Є. Чикаленка [15, 368–369], Олена Пчілка [12, 10], Л. Дрофань [3, 53–54], у “Політичній історії України” [10, 53–54]. Але доповідна записка діячів української культури не друкувалася, і тільки в 2012 р. у “Сіверянському літопису” з’явилася ґрунтовна і змістовна стаття Т. Демченко “Документ часів боротьби за скасування утисків української мови” [2] про ці події, де й була надрукована ця доповідна записка. Т. Демченко у вищезгаданій статі пише: “Сліди перебування Олени Пчілки в Петербурзі збереглися в книзі, створеній її дочкою. У листах самої О.Косач та її знайомих відтворені деякі подробиці петербурзького візиту на початку лютого 1905 р.” [2, 82]. Про ці події найкраще свідчить лист Олени Пчілки (Среда 9-го), який був адресований чоловіку Петру Антоновичу Косачу. Визначено місце його написання та дата без року: “Среда 9-го. Караванная, гост[иница] Бель-ву” [5]. І далі в листі уточнюється: “[...] як ти знаєш із одкритку, в мебелированных комнатах Belle-gue, на Караванной улице (угол Невского). Здесь всегда останавливаются Дмитриевы (вообще полтавцы) и потому за компанію, поселилась тут и я” [тут і далі цитується лист, опублікований у статті]. Отже, лист до адресату надійшов із Санкт-Петербургу. Рік написання на паспарту приблизно стоїть 1903, але це повністю не відповідає його змісту. Події, описані в листі, чітко датуються: місяць лютий і рік написання 1905 (а саме, після розстрілу робітників 9 січня 1905 р. у Петербурзі), що підтверджується словами листа: “В Петерб[урге] (по крайней мере в городе), совершенно спокойно. Если б я не читала дома, еще в Кіеве, газет, то по внешнему виду всех и всего, мне даже и в голову не пришла бы мысль о каких то “революциях”, бывших здесь, и ожидавшихся грандиозных “истрич[еских]” событиях, “коренной переделке”, о кот[орых] звонили газеты, ругаясь друг с другомъ. Все, то озабоченно бегущие, то самодовольно сидящие в экипажахъ физиономии, до того кажутся чуждыми каких бы то ни было “революцій” и резкихъ перемень, что я даже не понимаю, как оне могли сниться кому нибудь!”. Рік написання також підтверджується з “Автобіографії”, і з листів Олени Пчілки. Так, у своїй “Автобіографії” вона зазначає: “У січні

1905 р. відбулися збори київських громадян в справі скасування заборон на українське слово. Тоді виділили делегацію до тодішнього прем'єра Вітте [...]. У початку січня делегація виїхала до Петербургу” [11, 40]. 7 лютого 1905 р. вона писала М. Кривинюку: “Пишу Вам із Петерб[ургу], куди приїхала по своїм ділам з Дмитр[ієвим]. [...] Тепер спішуся йти в цензурн[ий] комітет [...]” [8, 166; 7, 747]. Також у лютому вона пише дочці Ользі: “Ну, кланяюся тобі знов таки з Петерб[ургу]. Довго було б розказувать наші хожденія по ділам. Здається, що справа стоїть нічого собі, а впрочім... Ну, та скоро буде отвіт. [...]” [7, 747]. 10 лютого [190]5 р. П. Косач надсилає Ользі Петрівні листівку “Открытое письмо” на адресу: “Въ СПетербург. Сергіевская улица, домъ 62, квартира Марьи Николаевне Карташевской. Ольге Петровне Косач”, де він повідомляє про те, що вони отримали її “открытку” [6, 1]. Отже, рік написання листа 1905.

Що спонукало поїздки української делегації до Санкт-Петербурга? У листопаді 1904 р. під керівництвом С. Вітте (тоді він був головою Комітету Міністрів) був розроблений проект указу “О предначертаниях к усовершенствованию государственного порядка”. 12 грудня 1904 р. затвердили указ, у якому передбачалося “принятия мер, направленных на устранение излишних стеснений печати”. Згідно з указом було прийняте рішення видати закони про друк і провести цензурну реформу. У зв'язку з цими змінами виникла потреба скасування обмежень для українського слова та “заведення української мови в школах в цілях піднесення грамотности в народі, а через те й його добробуту” [15, 368–369]. Мета поїздки української делегації була чітко визначена: подання доповідної записки голові Комітету Міністрів С. Вітте, у якій йшлося про якнайшвидше скасування обмежень Валуєвського циркуляр 1863 р., Ємського указу 1876 р. і циркуляру від 8 жовтня 1881 р. про заборону української мови. Делегати вірили в те, що знайдуть співчуття та підтримку справедливим бажанням, які були висловлені в цій доповідній записці, бо “тоді віра в силу громадської думки і громадських вимог здавалася непереможною” [9, 292]. Склад делегації теж чітко з'ясовується з листа: Олена Пчілка, Ілля Шраг, Микола Дмитрієв, Володимир Науменко. В “Автобіографії” Олена Пчілка пояснює: “Науменко – від київських українців, Дмитрієв – від полтавських, Шраг – від Чернігова, я – від Волині” [11, 40]. Члени делегації робили все можливе, щоб налагодити контакти з українською петербурзькою громадою, російськими культурними, науковими і громадськими діячами і знайти допомогу у своїй справі. Олена Пчілка повідомляє в листі: “Ходим, щупаєм почву, ищем подсибных людей, или языка (но не своего, как острит о нас “Слово”, петербургскій “День”), – а чужого. Я была у Мордовця, у академика А. Н. Веселовского; обоих видела, что могла – узнала. Сегодня получила приглашение от Рудченка (по моему письменному вопросу, – “когда будете дома?”) “на чашку чая, вечерняго, и на щирю земляцкую беседу” (так он пишет). Остальные были у Кони, у Шахматова (академика), еще у кого-то”.

Комітет Міністрів доручив міністру народної освіти В. Глазову¹ та міністру внутрішніх справ П. Святополку–Мирському² запросити по цьому питанню думки Петербурзької Академії наук, Київського та Харківського університетів, а також київського, подільського та волинського генерал-губернатора М. Клейгельса³. Крім того, делегація українських культурних діячів до С. Вітте повинна була особисто довести йому необхідність змінити ставлення до української мови. Для підготовки цього питання 5 лютого конференція Академії наук призначила окрему комісію, про яку йдеться в листі Олени Пчілки: “Пока дела наши и виды на успех литературного вопроса малор[оссийского] в разных комиссиях, стоят

¹ Глазов В.Г. (1848–1920) – генерал, з 1901 р. начальник Академії генерального штабу, у 1904 – жовтень 1905 рр. міністр народної освіти, з жовтня 1905 р. помічник командувача Московським військовим округом, генерал від інфантерії та член Військової ради Російської імперії (квітень 1909–лютий 1918).

² Святополк-Мирський Петро Данилович (1857–1914) – князь; генерал-ад'ютант, з 1900 р. – командуючий окремим корпусом жандармів. У 1904–1905 рр. – міністр внутрішніх справ.

³ Клейгельс Микола Васильович (1850–1916) – військовий і державний діяч Російської імперії. 1903 – генерал-ад'ютант, з 1910 р. – генерал від кавалерії. 1888–1895 рр. – Варшавський обер-поліцеймейстер. З 1895–1903 рр. – Петербурзький градоначальник. З 24 грудня 1904 по 17 жовтня 1905 рр. – Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор та командуючий військовим Київським військовим округом.

хорошо, уже потому, что не только есть в двух комиссиях прихильные нам люди, но даже и совсем свои. Я нахожу, что в академическую комиссию попало даже черезчур много наших: это лишит мнения ея – авторитетности”. Головою комісії був Ф. Корш, який доброзичливо ставився до українських питань. Далі у листі вона називає членів комісії: “Ну, что за академические авторитеты! – в комиссию из академиком (Шахматова, Корша, Заленского, Фортунатова и еще кого-то)”. О. Лотоцький у своїх споминах згадує, “що комісія кооптувала до свого складу кількох членів української колонії в Петербурзі” [9, 365]. Олена Пчілка в листі поіменно називає тих, хто увійшов до Академічної комісії з петербурзької громади: “Попали, по хлопотам Саладилова, в качестве “сведующих людей” – сам Саладилов, Лотоцькій, Стебницькій, Русов (и Русова) и еще кто-то, и еще кто-то!...”. “Еще кто-то”, зі слів О. Лотоцького це, – Ф. Вовк, М. Славінський”. Також Олена Пчілка додає, що ““сведующие” позаботились, что приглашен к академиком (для выработки “мнения” Академіи) и Вл[адимир] Павл[ович]” (тобто Науменко – А. Ш.). Висловлює свою думку про значущість В. Науменка в цій комісії: “По-моему, если б был один он из наших, то не только было б “досыть”, но даже лучше! Боюсь, что остальные покажут нашу бедность на *крупных* силы!...”.

Друга комісія – спеціальна комісія Комітету Міністрів, яку очолював Д. Кобеко, ця комісія повинна була виробити нове положення про пресу. Олена Пчілка в листі називає цю комісію “печатною (где Пихно)”. До складу комісії увійшов також Науменко, якого запросив Д.Кобеко: “Слава Богу, только один, без остальных “сведущих””. Комісія вже розпочала свою діяльність і В. Науменко на другому засіданні прийняв участь у її роботі: “[...] вчера В[ладимир] П[авлович] напрасно просидел в сюртуке, ожидая лишь повестки на вчерашнее первое заседание, но повестка не пришла. Сегодня она пришла и В[ладимир] П[авлович] сегодня уже будет заседать с Пихном. Vedremo!...(італ. ми побачимо! _ А.Ш.)”. Члени делегації кожен день збиралися в готелі й обговорювали, “хто що чув – і “зробив””. Олена Пчілка до аудієнції в С. Вітте продовжувала працювати над текстом “Докладной записки”. Про те, що саме вона написала текст доповідної записки, красномовно свідчить цей лист, а також чорновий автограф, що зберігся у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури НАН України (ф. 28. – Од. зб. 157. – Арк. 6), хоча в підготовці матеріалу їй, безумовно, допомагали й інші “громадяни”, зокрема І. Шраг, чернетки якого зберігаються у Державному архіві Чернігівської області. У чорновому автографі Олени Пчілки є вставки, які були написані І. Шрагом. У цьому листі вона пише: “Я вернусь с перепиской докладной записки (на машине). Конечно, пришлось еще кое-что погладить: ты знаешь, как мне трудно выпустить из рук мою рукопись, а это ведь документ исторический, – (подаваемый министру министров!) – да который и “потомки” будут, б[ыть] м[ожет] читать! Кажется, будет хорошо: без выходок á la одесситы (с их бурсацкою проповедкою, напичканною текстами із Св[ятого] письма), но в то же время и с достоинством; стилем я тоже довольна”. Пізніше про те, що саме вона писала текст, свідчить і її дочка Ольга Косач-Кривинюк у “Хронології життя і творчості Лесі Українки”. Зокрема Ольга пише: ““Докладную записку” до влади писала Лесина мати”, – і далі наводить лист Марії Миколаївни Карташевської від 4 березня 1905 р. до неї, “що до Петербургу приїздила Лесина мати, але вони бачились мало, бо мати була все справами зайнята і до “важних” панів ходила, написала чудову записку до Вітте, була в хорошому настрої і вигляд мала прекрасний” [7, 747]. З цього листа ще невідомо про те, коли українські делегати потраплять на аудієнцію до С. Вітте. У своєму листі Олена Пчілка повідомляє Петра Антоновича про те, що “вчера, 8-го решили (по совету здеш[них] людей) послать письменно “запытання” Г[осподи]ну Предс[едателю] Коми[тета] Мин[истров], – может ли нас принять и когда именно скажет явиться? Ответа, конечно, еще нет. Ждем. Ну, а пока – бегаем, как сказано”. Скаржиться в листі: “Предчувствую, что Шраг утече. Дм[итрі]ев же, може, останется – пока аж покличуть. Я, конечно, уже наверное посижу, бо иначе вийде зовсім скандал! Но не буду упреждать событий. Может до субботы покличуть”. Але оптимізму не втрачає й у кінці листа пише: “Пока не имею основания жаловаться на неудачи в своих литературных делах, если можно назвать делом то прошение, которое даже не подано. Однако, я почему-то

надеюсь на успех, – ведь уже из мнения Ком[итета] Мин[истров] видно, что закон [18]76 г. отменят, а это главное”.

В “Автобіографії” Олена Пчілка розповідає про прийом української делегації в С. Вітте. Члени делегації виголосили почергово перед С. Вітте свої доповіді: “Науменко першій говорив про стан українського життя й українського слова з погляду академічного. Дмитрієв спеціально підніс справу з цензурними заборонами на українське слово. Шраг визначив, як одбиваються заборони на українське слово в розвитковій місцевому самоврядування, і, нарешті, я говорила про належне українській мові місце в школі. Виголосивши наші доповіді-промови, ми подали їх Вітте на письмі” [11, 40]. І. Шраг в “Автобіографії” теж згадує про візит до С. Вітте: “В лютому 1905 р. я належав до делегації, що їздила до Петербургу, щоб подати Вітте докладну записку про скасування обмежень українського слова; ми були у Вітте (О. П. Косач, В. П. Науменко, М. А. Дмитрієв і я), який прийняв нас дуже ласкаво, по-просту, і мав із нами досить довгу розмову; він так себе поведив, що за якийсь час нам здавалося, що ми сидимо не в кабінеті Президента Комітету Міністрів, а у доброго знайомого; Вітте обіцяв нам уважно розгледіти докладну записку, яку ми йому подали і зміст якої коротенько переказали, і обіцяв, що все зробить, щоб задовольнити наші бажання, але додав, що на швидко сіюго не можна зробити: “Вы долго ждали, господа, – сказал нам на прощание Вітте, – подождете ещё месяца три” [6, арк. 12–12 зв.]. На всю делегацію С. Вітте справив враження, за словами Олени Пчілки з “Автобіографії”, “хитрого лиса. Показував нам свою велику ніби заінтересованість українським питанням, спочував, визнавав право України на скасування тих заборон, бо мовляв, українство вже самоусвідомилось. Розмова нашої делегації з Вітте тривала більше години. Сказав на кінці, що все зробить, всі можливості відшукає, щоб наше клопотання задовольнили. Найбільше обіцяв полегшень з боку цензурного: дозволи на окремі видання, пресу й т[ак]е ін[ше]” [11, 40].

Про перебування делегації українських культурних діячів у Петербурзі свідчить і фотографія, яка безліч разів друкувалася у наших виданнях (сидять зліва направо: Ілля Шраг, Володимир Науменко, Ольга Косач і стоїть Микола Дмитрієв); і друга фотографія: зліва направо: Ганна Дмитрієва, Ольга Косач, Ілля Шраг, стоять: Володимир Науменко і Микола Дмитрієв. Фотографії датуються: Петербург, 1905 р. [13, 93-94]. Про це свідчить і лист Олени Пчілки до Ольги, який згадували вище: “Тут ми теж знімались” [7, 747].

Комісія Академії наук під головуванням Ф. Корша, у яку входили кооптовані українські члени, повинна була подати до Комітету Міністрів записку-відповідь “Об отмене стеснений малорусскаго печатного слова”, що її уклали Ф. Корш та О. Шахматов. Комісія у висновках своєї записки з повним переконанням повторила слова Ю. Самаріна, які він сказав у 1850 р.: “Пусть же украинский народ сохраняет свой язык, свои обычаи, свои песни, свои предания, пусть в братском общении и рука об руку с великорусским племенем развивает он на поприще науки и искусства, для которых так щедро наделила его природа, свою духовную самобытность во всей природной оригинальности ея стремлений; пусть учреждения, для него созданные, приспособляются более и более к местным его потребностям” [9, 373]. Загальні збори Петербурзької Академії наук 18 лютого 1905 р. схвалили в цілому записку й у відповідь Комітету міністрів додали: “Академія Наук полагаєт, что необходимо ныне же отменить Высочайшія повеления 18–30 мая 1876 года и 8 октября 1881 года, а также удостоившееся Высочайшего одобрения распоряжение Министра Внутренних дел 1863 года, послужившее для тех повелений основанием. Вместе с тем все вышеизложенное привело Академію Наук к убеждению, что малорусское население должно иметь такое же право, как и великорусское, говорить публично и печатать на родном языке” [9, 375]. У березні 1905 року доповідна записка Академії наук була надрукована накладом 150 примірників “для внутрішнього вжитку”. У Росії записка побачила світ лише в 1910 р., але в 1905 р. “Реферат Комісії у справі знесення заборон українського друкованого слова” був перекладений і надрукований В. Гнатюком у “Літературно-науковому віснику” (Р. VIII Т. 31. – Розділ “Література, наука, штука” – С. 1-16), хоча вона вже мала тільки історичне значення [16, 44].

“Докладная записка”, яку подала українська делегація С. Вітте, що її написала Олена Пчілка, теж тривалий час не оприлюднювалася. Як повідомляє Т. Демченко:

“Текст цього документу, наскільки нам відомо, ніколи не друкувався, хоча він оприлюднений на сайті “movahistory” із зазначенням, що одна з копій зберігається у Львівській бібліотеці ім. В. Стефаніка” [2, 83]. У своїй статті Т. Демченко публікує текст “Докладної записки” і додає: “Ми публікуємо його з машинописної копії, що зберігається в Чернігівському держархіві, в особовому фонді І. Шрага (ф. 1081, оп. 1, спр. 2, арк. 1-17)” [2, 84-90]. Вище згадувалося, що в фонді Олени Пчілки є чорновий автограф цієї доповідної (ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 157. – Арк. 37):

“Его Высокопревосходительству, Господину Председателю Комитета Миностровъ представителей малорусскихъ писателей и почитателей малорусскаго слова

Докладная записка” б/д 37 арк., без закінчення. Як бачимо з текстологічного аналізу цієї “Доповідної записки”, 17 арк. написано рукою Олени Пчілки, 4 арк. написано І. Шрагом, про що свідчить порівняння почерку аркушів у записці з текстом автографа “Автобіографія” І. Шрага, яка зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології ІЛ; також про це пише Т. Демченко у своїй статті: “У підготовці матеріалу їй, безумовно, допомагали й інші “громадяни”, зокрема І. Шраг, що стосуються проблем, піднятих у записці: впровадження української мови в початковій школі, перелік земських управ, сільськогосподарських комітетів, з’їздів, які “висловилися за найширший доступ місцевої мови” в школи і заснування преси для народу тощо” [2, 82] і 16 арк. – чорнові фрагменти записки, які писала Олена Пчілка. З порівняльного аналізу текстів – опублікованого Т. Демченко та чорновим автографом, – можна сказати, що частина текстів (17 арк.) повністю збігаються, але, на жаль, у чорновому варіанті нема завершення, проте висновок очевидний: цю доповідну записку писала Олена Пчілка. У тексті листа Олени Пчілки від 9-го [1905] читаємо наступне: “Я вернусь с перепиской докладной записки (на машине)”. На жаль, друкованого тексту не збереглося в архіві Олени Пчілки. Очевидно, друкований текст одного примірника на машинці зберігся в архіві Іллі Шрага, який оприлюднила Т. Демченко.

Значущість поїздки делегації українських культурних діячів до Петербургу і подання доповідної записки голові Комітету Міністрів С. Вітте не було належно оцінено нашою історіографічною наукою. Це були перші переговори українських культурно-громадських діячів з урядом Царської Росії та подання обґрунтованої доповідної записки з переліком утисків українського слова та вимогами скасувати всі обмеження й утвердити свободу та рівноправність української мови з російською. Недарма Олена Пчілка називає цей документ “историческим” і сподівається, що його оцінять “потомки”, котрі будуть його читати.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Герцен А.* Собрание сочинений в 30-ти томах. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1956. – Т. 8. – 517 с.
2. *Демченко Т.* Документ часів боротьби за скасування утисків української мови // Сіверянський літопис. – 2012. – № 5–6. – С. 81–90.
3. *Дрофань Л.* Берегиня. – К.: Молодь, 2004. – 207 с.
4. *Єфремов С.* Заметки на теущія темы // Киевская Старина. – 1905. – № 2. – С. 158–190.
5. ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 496. – Арк. 6.
6. ІЛ. – Ф. 119. – Од. зб. 33. – Арк. 12.
7. ІЛ. – Ф. 119. – Од. зб. 33. – Арк. 12.
8. *Косач–Кривинюк О.* Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Репринтне видання. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 928 с.
9. “Листи так довго йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки в Слов’янській бібліотеці у Празі”. – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 2003. – 308 с.
10. *Лотоцький О.* Сторінки минулого. Частина друга. – [Стаут Боунд Брук]: Видання Української Православної церкви в США, 1966. – 486 с.
11. Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол.: І. Курас та ін. – К.: Генеза, 2002. – Т. I. – 424 с.
12. *Пчілка О.* Оповідання з автобіографією. – Харків, 1930. – 287 с.
13. *Пчілка О.* Твори. / Вступ. Ст. Н. Вишневської – К.: Дніпро, 1988. – 588 с.
14. *Скрипка Т.* Родові гнізда Драгоманових–Косачів: їх устрій та культура. – К., 2013. – 656 с.
15. *Франко І.* Зібрання творів у 50-ти томах. – К., 1986. – Т. 49. – 810 с.
16. *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907). Українська Вільна Академія у США. – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія у США, 1955. – 504 с.
17. *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. – Балтимор–Торонто: Сучасність, 1987. – 294 с.

Маловідомий лист Олени Пчілки від “середа, 9-го [1905 р.]” друкується вперше за автографом, який зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури (Ф. 28. – Од. зб. 496).

Среда, 9-го. [1905]

Караванная, гост[иница] Бель-вю.

Ну, оце, дружино моя¹, (в сей момент вірная?), пишу тобі уже настоящий дрібний лист. Живу я, як ти знаєш із одкрытку², в меблированных комнатах “Belle-rue”, на Караванной улице (угол Невского)³. Здесь всегда останавливаются Дмитриевы⁴ (вообще полтавцы) и потому за компанію, поселилась тут и я. Что не заехала прямо къ Маріи Ник[олаевне]⁵ – то вышло хорошо и кстати, бо, коли я сегодня (въ среду) нашла время, чтобы объявиться у нея, спросить нет ли какого письма или телеграммы, то узнала, что ей не до гостей заезжихъ, так как болень тифом Петя⁶. Он уже вне опасности (похоже, как теперь Володя Трегуб[ов]⁷), но всё же въ доме – именно не до гостей (и не для гостей). Я посидела у М[аріи] Ник[олаены] (пріезжала так, без вещей) и сказала, что заведу еще, когда будет время. Во всемъ остальномъ у ния дела стоят по прежнему, довольно благополучно. Вот только благодаря забастовкам – ея Коля⁸ остался опять на мели. Ну, да что делать! Въ виду худшей опасности (сильной болезни Пети), уже миновавшей, – М[аріа] Н[иколаевна] довольно весела.

Итак, живу в номере. Суета большая. Пріехалъ вчера (во вторн[ик]) и Шрагъ⁹; ходимъ, щупаемъ почву, ищемъ подсибных людей, или языка (но не своего, как ошрит о нас “Слово”, петербургскій “День”¹⁰), – а чужого. Я была у Мордовця¹¹, у академика А. Н. Веселовского¹²; обоих видела, что могла – узнала. Сегодня получила приглашеніе от Рудченка¹³ (по моему письменному вопросу, – “когда будете дома?”) “на чашку чая, вечерняго, и на щирю земляцкую беседу” (так онъ пишет). Остальные были у Кони¹⁴, у Шахматова (академика)¹⁵, еще у кого-то. Пока дела наши и виды на успех литературного вопроса малор[усского], в разных комисіях, стоят хорошо, уже по тому, что не только есть в двух комисіях прихильные нам люди, но даже и совсем свои. Я нахожу, что в академическую комисію попало даже черезчур много наших: это лишит мненія ея – авторитетности. Ну, что это за академическіе авторитеты! – въ комисію изъ академикомъ (Шахматова, Корша¹⁶, Зеленского¹⁷, Фортунатова¹⁸ и еще кого-то), попали, по хлопотам Саладиллова¹⁹, в качестве “сведующих людей” – самъ Саладиллов, Лотоцкій²⁰, Стебницік²¹, Русов (и Русова!)²² и еще кто-то, и еще кто-то!... Разумеется, узнавши еще за 2 недели, что во всяком случае из Кіева приедет Влад[имир] Павл[ович]²³ – “сведующіе” позаботились, что приглашенъ къ академикам (для выработки “мненія” Академик) и Вл[адимир] Павл[ович]. По моему, если б былъ одинъ онъ изъ наших, то не только было б “досыть”, но даже лучше! Боюсь, что остальные покажутъ нашу бедность на крупныя силы!... Ну, уж так вышло... Въ комисію “печатную” (где Пихно)²⁴ тоже попал Влад[имир] Павл[ович]. Слава богу, только один, – без остальных “сведущих”. Вл[адимир] Павл[ович] познакомился съ Кобеко въ публ[ичной] бібліотеке²⁵ (подозреваю, что постарался дожидаться его тамъ, зная, что онъ там каким то найстаршимъ). Только ты о моих “подозреніях” не говори другим, а можешь лишь передать, что кто-то пониже познакомилъ в Публ[ичной] бібліотеке Вл[адими]ра П[авлови]ча съ Кобеко и сей последній пригласилъ Вл[адими]ра П[авлови]ча в комисію “печатную”; – вчера Вл[адимир] П[авлови]ч напрасно просиделъ въ сюртуке, ожидая лишь повестки на вчерашнее первое заседаніе, но повестка не пришла. Сегодня она пришла и Вл[адимир] П[авлови]ч сегодня уже будетъ заседать съ Пихномъ. Vedremo!²⁶... Вечеромъ сойдемся все въ нашем Belle rue и узнаемъ хто що чув – и “зробивъ”. Я вернусь съ перепиской докладной записки (на машине). Конечно, пришлось еще кое-что погладить: ты знаешь, как мне трудно выпустить изъ рук мою рукопись, а это ведь документ историческій, – (подаваемый министру министровъ!) – да который и “потомки” будутъ, б[ы]ть м[ожет] читать! Кажется, будетъ хорошо: без выходок á la одесситы (съ ихъ бурсацкою проповедкою, напичканною текстами із Св[ятого] письма)²⁷, но в то – же время и съ достоинствомъ; стилемъ я тоже довольно.

Были на именинах (вчера) у Алекс[андра] Алекс[андровича], т[о] е[сть] на

рожденію (праздновал, что ему кончилось 57 лет!..)»²⁸. Видела там всех наших украинцев–петербуржцев и пришла к заключенію, что они большіе лентяи и очень тусклы.... Дай бог, чтоб будущее дало нам больше энергіи – і больше талантов!...

Когда будем представляться Его В[ысоко] Пр[евосходительств]у Витте²⁹ – ничего не известно. Вчера, 8 ч[асов] решили (по совету здеш[них] людей) послать письменно “запытання” Г[осподи]ну Предс[едателю] Ком[итета] Мин[истров]»³⁰, – может ли нас принять и когда именно скажет явиться? Ответа, конечно, еще нетъ. Ждемъ. Ну, а пока – бегаемъ, как сказано. Шраг объявил, что может ждать лишь до субботы, Дмитриев тоже спешит. Но – кому до этого дело?

Предчувствую, что Шраг утечет. Дм[итри]ев же, може, останется, пока аж покличуть. Я, конечно, уже наверно посижу, бо іначе вийде зовсім скандалъ!

Но не буду упреждать событію. Может до субботы покличуть. Напишу тобі.

В Петерб[урге] (по крайней мере в городе), совершенно спокойно. Еслиб я не читала дома, еще в Кіеве, газет, то по внешнему виду всех и всяко, мне даже и в голову не пришла бы мысль о каких то “революціях”, бывших здесь, и ожидавшихся грандіозных “историч[еских]” событіяхъ, “коренной переделке”, о кот[орых] звонили газеты, ругаясь друг с другом. Все, то озабоченно бегущіе, то самодовольно сидящіе в экипажах фізіономіи, до того кажутся чуждыми каких бы то ни было “революцій” и резких перемен, что я даже не понимаю, как оне могли сниться кому нибудь! Все идет своим чередом, – канцеляріи пишутъ, комиссіи заседают, магазины торгуют, разносчики кричатъ о победах Куропаткина³¹, желая сбыть номер, и т[ак] д[алее], и т[ак] д[алее].

У студентов была в ун[иверсите]те почти легальная сходка (съ ведома начальства и властей, – сидели даже корреспонденты газетъ, записывали что-то...). Но изъ професоров не пришелъ никто, а изъ 4.000 студ[ентов] было 2000. Говорят, не все в городе. Може... Ну, большинство собравшихся постановило обычныя теперь резолюціи, ставя в связь свои дела съ общими³². Но – мое личное впечатленіе, что “сердилась баба на торг, а торг того и не дума”. Ни о каких “соборах” тоже не слышно, а об учред[ительных] собраніях тем паче. Все это приснилось “Нашим дням”³³ (кот[орые] уже закрыты, вместе съ “Нашей жизнью”³⁴, – явление тоже довольно красноречивое, показывающее, что не очень-то можно рассчитывать на “церемонію!”)

На дворе же – кислая теплота, грязь, серый свет северного дня и мрячка (не то дождь, не то туман!) Нахожу, что эта погода подходит и къ теперешнему времени вообще.

Ну, до свиданія. Пока не имею основанія жаловаться на неудачи в своих литературных делах, если можно назвать деломъ то прошеніе, которое еще даже не подано. Однако, я почему то надеюсь на успех, – ведь уже изъ мненія Ком[итета] Мин[истров] видно, что закон 76 г. отменяют, а это главное. Целую тебя и детей.

Дору і Микося³⁵ цілую!

(Endnotes)

¹ Подається за автографом: ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 496.

Так Олена Пчілка інколи зверталася до свого чоловіка Петра Антоновича Косача.

² П. Косач у листі до Олени Пчілки від “10 февраля 1905 г.” повідомляє: “Сегодня доставили, Милая Оля, открытку, за которую очень тебя благодарю, а еще буду больше благодарен, если скоро вернешься. [...] Дора вчера послала тебе открытую адресу Марьи Николаены”. ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 1137.

³ Первісна назва вулиці (1788–20 серпня 1919 р.) – Караванная. Була прокладена в першій половині XVIII ст. як дорога від Літнього палацу імператриці Єлизавети Петрівни до Невської перспективи. Вулиця Спаського острова. Зараз Караванная вулиця.

⁴ Йдеться про подружжя Дмитрієвих. Дмитрієв Микола Андрійович (1867–1908) – видавець, громадсько-культурний діяч, публіцист, діяч полтавської “Просвіти” та Братства тарасівців. У 1892 р. одружився потай із домашньою вчителькою Теплицькою Ганною Тимофіївною. З 1893 р. адвокат. Виступав як адвокат по спадковості Олени Пчілки після смерті її матері Драгоманової Єлизавети Іванівни. 1905–1906 рр. редактор-видавець журналу “Рідний край”, був секретарем “Полтавський губернських відомостей”. У 1905 р. на губернському з’їзді вчителів виступив із вимогою щодо організації народної школи з українською мовою викладання. У липні 1905 р. на його квартирі відбувся з’їзд

представників українських громад, на якому вирішувалося питання автономії України. 1906 р. заснував полтавське видавництво “Український учитель”.

⁵ Сім'я Карташевських та Косачів були близько знайомі та товаришували. Карташевська Марія Миколаївна – дружина Миколи Петровича Карташевського, голови Ковельського з'їзду мирових посередників. Після смерті чоловіка (1890) разом із дітьми (Петром і Миколою) мешкала в Житомирі, а згодом переїхали до Петербургу. М. Карташевська була хрещеною матір'ю сина косачів Миколи. З 14 вересня 1905 р. Ізідора Косач жила в Петербурзі у М. Карташевської, вона поступила тоді на сільсько-господарські курси, але “заслабла на тифоїд і малярію” і до неї 11 жовтня приїхала Леся; повернулися вони до Києва приблизно 27 жовтня, а 5 листопада Леся писала до Ольги Кобилянської: “А хтось у Петерб[ур]г виїхав по телеграмі рятувати Дору [...] хтось три тижні просидів коло неї, перетривав там усі залізничні страйки, бачив народження російської “конституції” і багато всякого, надивився на червоні прапори, наслуховався співів і великих слів, а потім вернувся в розбитий “чорною сотнею” Київ...” (Ольга Косач-Кривинюк. Леся Українка. – С. 759). Карташевські часто їздили і відпочивали у Зеленому Гаю. (Див: Тамара Скрипка. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура. – К., 2013. – С. 598. Далі: Т.Скрипка. Родові гнізда... – С.).

⁶ Карташевський Петро Миколайович, син Марії Миколаївни, його хрещеною матір'ю була Ольга Петрівна Косач; він дуже добре фотографував.

⁷ Трегубов Володимир, середній син Єлисея Кипріяновича Трегубова (1849–1920). За фахом Володимир Трегубов інженер-мостобудівник. Був одружений із Наталією Миколаївною Кибальчич. Роки їх життя невідомі. Відомо, що в них був син Ігор. Жили вони в Києві на розі вулиць Львівської та Вознесенської. У 1930-х роках Володимир Трегубов був визнаний “ворогом народу”. Його розстріляли. Дружина з сином врятувались втечею в Москву. Контактів із ріднею ніколи не підтримували. Доля їх невідома. (Див.: Роман Горак, Алла Дибя. “Ваші свояки тепер мешкають у нас...” // Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 24–25 лютого 2001 року, с. Колодяжне. Науковий збірник. – Луцьк, 2001. – С. 85).

⁸ Карташевський Микола Миколайович, син Марії Миколаївни Карташевської.

⁹ Шраг Ілля Людвигович (1847–1919) – адвокат, громадський і політичний діяч, депутат Державної думи I скликання від Чернігівської губернії. Входив у Конституційно-демократичну фракцію та групу автономістів. Один із засновників і керівників Української парламентської громади. У 1869 р. під час петербурзьких студентських заворушень був заарештований, виключений з університету і його вислали під нагляд поліції в містечко Седнев (Чернігівського уїзду). У 1873 р. йому дозволили переїхати до Києва і здати державні іспити та захистити дипломну роботу. Він отримав звання кандидата прав. У 1875 р. він уже не був під наглядом поліції і розпочав адвокатську діяльність. У 1890 р. – член губернської земської управи, а також губернського із земських діл присутствія. У 1904 р., коли він перебував у Санкт-Петербурзі, отримав запрошення прийняти участь у роботі комісії Академії наук із питання скасування цензурних обмежень української мови.

¹⁰ Див.: “Слово”. – 1905. – №59. С.Єфремов у своїй статті “Заметки на текуція темы” (“Кіевская старина. – 1905. – Март. – С. 287–288”) наводить деякі висловлювання газети “Слово” з приводу перебування української делегації в Петербурзі. “Слово” – щоденна газета, яка видавалась у Петербурзі 1903–1909 рр. Спочатку орган правих земців, з листопада 1905 р. – орган партії “октябристов”. З липня 1906 р. газета не друкувалася. 19 листопада (2 грудня) 1906 р. газета була поновлена як орган конституційно-монархічної партії. “День” – газета, яка виходила в Петербурзі. С.Єфремов у вищезгаданій статті зазначає, що “есть такая субота “патриотическая” газетка”, яка пише “откровенные доносы и клевету” (С. 290).

¹¹ Мордовець (Мордовцев) Данило Лукич (1830–1905) – письменник, історик, публіцист. Після закінчення Санкт-Петербурзького університету (1854) працював у Саратові де займав посаду редактора “Саратовских губернских ведомостей”, а згодом і помічником секретаря статистичного комітету, де в той час секретарем був М.І.Костомаров, котрий перебував у засланні у справі Кирило-Мефодієвського товариства. Д. Мордовець активно співробітничав з рядом періодичних видань, у яких виступав як фейлетоніст і публіцист, економіст, статистик, історик. У 1864 р. він тимчасово оселився в Петербурзі й активно співпрацює з газетами “Голос” і “Неделя”, а також виступав в “Русском слове”, “Русском вестнике”, “Отечественных записках”, “Древней и новой России” та ін. У 1867 р. повертається до Саратова, де й працює до 1872 р. У 1872 р. Д. Мордовець оселився в Петербурзі, де відіграв значну роль як представник української громадськості, виконуючи прохання всіх тих, хто звертався до нього по допомогу. Як голова “Благотворительного общества издания общепольных и дешевых книг” він організує видання в Петербурзі творів Панаса Мирного, Івана Нечуя-Левицького та ін. Чимало він зробив і для “проштовхування” творів української літератури крізь рогатки цензури. У 1899 р. Д. Мордовець зібрав листи ряду українських літераторів, пише спеціальну “Записку” у “Главное управление по делам печати”, добиваючись усунення цензурних заборон української мови. У 1904 р. він знов виступав за скасування закону 1876 р., за дозвіл викладати в українських

школах рідною мовою. Фактично представляв українську літературу та культуру в Петербурзі, був поборником її інтересів. (Див.: Беляєв В. Життя і творчість Данила Мордовця / Данило Мордовець. Твори в двох томах. – К., 1958. – Т.І. – С. 5–38).

¹² Веселовський Олександр Миколайович (1838–1906) – російський історик літератури, академік Петербурзької АН (1880). З 1872 р. професор Петербурзького університету. У 1860–1870-і роки створив теорію історичної міфотворчості. Представник порівняльно-історичного літературознавства; родоначальник історичної поетики.

¹³ Рудченко Іван Якович (літ псевд. Іван Білик, Яковенко; 1845–1906) – письменник, фольклорист, етнограф, літературний критик, брат Панаса Мирного. З 1860 р. працював урядовцем у Гадячі та Полтаві, згодом був членом Ради міністерства фінансів у Петербурзі. О. Лотоцький у своїх споминах “Сторінки минулого” писав: “Рудченко займав високе становище члена ради міністра фінансів та на протязі кількох літ опрацював складний законопроект про доходивий податок” (Частина друга. Видання Української Православної Церкви в США, 1966, с. 452).

¹⁴ Коні Анатолій Федорович (1844–1927) – визначний російський юрист, сенатор, член Державної ради, почесний член Петербурзької АН (1900). 1918–1922 рр. – професор Петроградського університету.

¹⁵ Шахматов Олександр Олександрович (1864–1920) – визначний російський мовознавець, філолог, історик давньої російської культури, академік Петербурзької АН (1894), член Державної ради. Заклав основи історичного вивчення російської літературної мови, текстології як науки. Редактор академічного “Словаря русского языка” (1891–1916).

¹⁶ Корш Фдир Євгенович (1843–1915) – російський філолог, академік Петербурзької АН (1900). Праці його в галузі класичної філології, типологічних та порівняльно-історичних досліджень індоєвропейських, тюркських, фіно-угорських мов, російської орфографії та орфоєпії, східно-слов'янських літератур, метрики.

¹⁷ Заленський Володимир Володимирович (1847–1918) – російський зоолог, ембріолог. Академік Петербурзької АН (1897). У 1867 р. закінчив Харківський університет. З 1897 р. – директор Зоологічного музею Петербурзької АН та одночасно (з 1901) директор Севастопольської біостанції.

¹⁸ Фортунатов Пилип Федорович (1848–1914) – мовознавець, академік Петербурзької АН (1898). Засновник московської лінгвістичної школи, яка відіграла велику роль у розвитку загального та порівняльно-історичного мовознавства, у вивченні російської мови (історія, морфологія, синтаксис). Його праці в галузі індоєвропейістики, славістики, русистики, балтистики, санскриту, проблемам загального мовознавства та ведійської філології.

¹⁹ Саладилів Петро Матвійович (рік нар. невід.– приблизно 16 лютого 1908 р.) – український громадський діяч. Російський полковник генерального штабу, урядовець Міністерства внутрішніх справ. Дійсний статський радник. Член української громади й управи заснованого 1898 р. у Петербурзі Товариства ім. Т. Шевченка. Співзасновник (разом з О. Лотоцьким та П. Стебницьким) українського клубу “Громада” у Петербурзі. Допоміг здобути дозвіл цензури на видання українського перекладу Євангелії та повного “Кобзаря” Т. Шевченка.

²⁰ Лотоцький Олександр Гнатович (1870–1939) – громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, історик, економіст, дійсний член НТШ, УНТК. У 1896 р. закінчив Київську Духовну академію. Працював урядовцем державного контролю спочатку в Києві, згодом – у Петербурзі (1900–1917). Переїхавши до Петербургу, активно сприяв виданню творів українських письменників; разом з іншими прогресивними діячами боровся за скасування указу 1896 р. про заборону української мови (у 1905 р. указ було частково відмінено); допомагав у підготовці документів української фракції Державної Думи. Був співзасновником українського клубу “Громада”. З 1908 р. – активний член Товариства українських поступовців (ТУП), а з 1912 р. очолив його й організував при ньому нелегальний Український вільний університет, що діяв до 1917 р.

²¹ Стебницький Петро Януарійович (1862–1923) – громадський і політичний діяч, письменник і публіцист. Навчався в 1-й Київській гімназії, у 1888 р. закінчив фізико-математичний факультет Київського університету. Працював у Міністерстві фінансів і Торгово-телеграфному агентстві в Санкт-Петербурзі. Був головою Української громади і місцевого осередку Товариства українських поступовців (ТУП) у Санкт-Петербурзі. Підтримував зв'язки з депутатами української фракції I та II Державних дум і допомагав їм у роботі. У 1898 році разом з О. Лотоцьким заснували “Доброчинне товариство для видання загальнокорисних і дешевих книжок”, що друкувало головним чином українські видання, а головою якого був Д. Мордовець. Виступав із статтями з економіки в ж. “Вестник финансов” та газеті “Русский экономический обзор”; співробітничав із журналами “Киевская старина”, “Украинская жизнь”, “Літературно-науковий вістник”, газетою “Рада”. 1917 р., після Лютневої революції, очолив Українську Національну Раду в Петербурзі.

²² Русов Олександр Олександрович (1847–1915) – визначний український земельний статистик, етнограф, фольклорист, громадський діяч російського походження. Під час навчання в Київському університеті був членом Старої громади. Після закінчення університету,

був учителем гімназії в Києві. 1878–1880 р. працював у Ніжинському повітовому земстві. 1899–1902 р. завідував Полтавським земським статистично-економічним бюро. У зв'язку з селянськими заворушеннями навесні 1902 р. за наказом міністра внутрішніх справ В. Плеве його звільнили з посади завідуючого статистичним бюро та заборонили проживати в Україні. Він переїздить до Петербургу і з 1902–1908 рр. очолював статистичний відділ страхової компанії “Наdejда”. Напередодні і під час революції 1905–1907 рр. О. Русов представляв українські інтереси на зібраннях ліберальних земців. Разом із Бодуеном де Куртене організував з'їзд поневолених народів. Він був причетним до створення Декларації про автономію України. Русова (народж. Лінфорс) Софія Федорівна (1856–1940) – педагог і громадська діячка, одна з піонерок українського жіночого руху. Дружина Олександра Русова. З 1871 р. разом з сестрою Марією вела в Києві перший дитячий садок і позашкільну освіту для дорослих. 1874–1876 рр. у Петербурзі активно працювала в українському земляцтві. У 1881 р. була ув'язнена за зв'язку з російськими революційними колами. З 1909 р. викладач і професор на Вищих жіночих курсах А. Жекуліної. Співзасновниця і співробітниця педагогічного журналу “Світло” (1910–1914). 1917 р. – член Української Центральної Ради. О. Лотоцький у своїх споминах “Старінки минулого” свідчить: “Помешкання Русових (у Петербурзі – А.Ш.) стало осередком, з якого розпромінувалася українська активність громадянська. Русови брали участь – в Благодійнім Товаристві, в клубі, в редакції “Украинского Вестника”, в українських фракціях першої та другої Державних дум” (О Лотоцький. Старінки минулого. – С. 44–45).

²³ Йдеться про Науменка Володимира Павловича (1852–1919) – журналіста, філолога, педагога, громадського діяча. У 1873 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету і викладав у середніх школах Києва. На початку 1870-х років став членом київської “Старої громади”, з 1875 р. – її скарбником. На початку 1900-х років він фактично очолював “Стару громаду”. 1893–1906 рр. працював на посаді головного редактора, а з 1902 р. – ще й видавцем журналу “Кіевская старина”. Саме завдяки його зусиллям у 1898 р. журнал отримав дозвіл на публікацію художніх творів українською мовою, було створено українську друкарню, а в 1900 р. було відкрито книгарню “Київской старини”. У 1905 р. В. Науменко був запрошений до роботи в Комісію Петербурзької Академії наук для обговорення питання про скасування обмежень українського друку. У кінці 1906 р. отримав свідоцтво на право видання в Києві журналу “Україна”, однак видання було припинено вже в кінці 1907 р. У 1917 р. був куратором Київської шкільної округи; був міністром народної освіти в останньому гетьманському кабінеті міністрів.

²⁴ Піхно Дмитро Іванович (1853–1913) – економіст і журналіст. 1882–1902 – професор кафедри економічних наук Київського університету. Доктор економічних наук (1888). 1879–1907 – редактор газети “Киянин”. 1885–1886 – чиновник з особливих доручень і член міністерства фінансів Російської імперії. 13 січня 1905 р. був призначений членом Особливої наради з питань цензури та вироблення проекту нового статуту про друк. Після 1905 р. очолив київське відділення чорносотенного “Союзу російського народу”. 1907–1913 – член Державної ради Російської імперії. Автор запропонованої 1908 р. ідеї виборів членів Державної ради Російської імперії за національними куріями від західних губерній та запровадження в них на основі цієї системи повноцінного земства. Було реалізовано в 1911 р., зокрема у Волинській, Київській і Подільській губерніях.

²⁵ Кобеко Дмитро Хомич (1837–1918) – російський державний діяч, історик, бібліограф. З 1901 р. – член Державної ради (у 1908 р. був виведений з числа присутніх членів). З 1902 р. – дійсний таємний радник. У цьому ж році був призначений директором Публічної бібліотеки; 31 січня 1918 р. був звільнений із посади у зв'язку з тяжкою хворобою. У 1905 році Д. Кобеко був головою Особливої наради з питань цензури і складання нового уставу про друк. На основі праці наради були складені “Временные правила о повременных изданиях”. Про це згадує у своїх “Воспоминаниях” С. Витте: “Дмитрий Фомич Кобеко с высочайшего соизволения представил в Комитет министров свои предположения, которые были обсуждены в особом совещании под его председательством. Эти соображения отчасти послужили материалом для составления и представления соответствующего закона в Государственный совет. В бытность мою председателем Совета министров до открытия Государственной думы законопроект был представлен в Государственный совет в том виде, в каком он вышел из совещания, но при обсуждении там был в значительной степени урезан, в смысле уменьшения свободы прессы. Временно этот закон и был установлен и утвержден его величеством.” (С. Витте. Воспоминания. М., 1960. – Т. 2. – С. 358). Ці правила були запроваджені 24 листопада 1905 р. але вони не діяли: “[...] в действительности существует полный произвол, основанный на усиленных, чрезвычайных, военных и просто произвольных столыпинских распоряжениях”. (Там само, с. 359).

²⁶ Ми побачимо! (італ.).

²⁷ Мається на увазі текст доповідної записки одеської інтелігенції, який було подано до Комітету міністрів 15 січня, і який надруковано в “Южном обозрении”, №2727 (повний текст надруковано у “Праве”, №6). Сергій Єфремов у своїй статті “Заметки на текущая темы” (“Кіевская старина”. – 1905. – Февраль. – С. 168–176) повністю друкує цей текст записки і

пояснює це тим, що: “Въ виду оригинальной постановки вопроса и солидной мотивировки его, приводимъ целикомъ выражение мненія одесситовъ”.

²⁸ Мова йде про Русова Олександра Олександровича. Див. примітку 20.

²⁹ Вітте Сергій Юлійович (1849–1915) – граф; російський державний діяч. Міністр шляхів сполучення до 1892 р. 1892–1903 – міністр фінансів; 1903–1905 – голова Комітету міністрів; 1905–1906 рр. – голова Ради міністрів Російської імперії. У своїх “Воспоминаниях”, які склалися з трьох томів, він ніде не згадує про прийом делегації українських культурних діячів.

³⁰ Комітет міністрів – вищий урядовий орган Російської імперії у 1802–1906 роках. Його компетенція склалася історично і стосувалася різноманітних питань, більша частина яких було дрібними та маловажливими. У цілому діяльність Комітету розділялася на три напрямки: важливі міжвідомчі питання державного управління; “одіозні” питання, які формально були в межах відання одного міністра, але за які міністри не хотіли брати на себе відповідальність і прагнули перекласти її на колегію; дрібні питання, список яких формувався випадково, і ця група питань завжди була найбільш чисельною. У віданні Комітету були справи старообрядців і сектантів. Комітет розглядав кожного року звіти губернаторів, генерал-губернаторів та звіт державного контролера з питань виконання розпису державних прибутків і видатків. С. Вітте був головою Комітету міністрів з 16 серпня 1903 р по 23 квітня 1906 р. Указом імператора Миколи II від 19 жовтня 1905 р. було створено уряд – Рада міністрів, яка об'єднала міністрів в один кабінет. Першим головою Ради міністрів був С. Вітте. Комітет міністрів у цей період не було ліквідовано, і С. Вітте виконував обов'язки й голови Комітету. Комітет було ліквідовано 23 квітня 1906 р., це збіглося з відставкою С. Вітте з посади голови Ради міністрів. Функції Комітету міністрів були передані в Державну Раду та Раду міністрів.

³¹ Куропаткин Олексій Миколайович (1848–1925) – російський генерал, генерал-ад'ютант (1902), генерал від інфантерії (1900), військовий міністр (1898–1904). Командувач Маньчжурською армією, яка діяла проти японців (7 лютого – 13 жовтня 1904 р.). Головнокомандувач усіма сухопутними та морськими збройними силами, які діяли проти японців (13 жовтня 1904 – 3 березня 1905), командувач 1-ої Маньчжурською армією (8 березня 1905 – 3 лютого 1906). Командував російськими військами в битвах при Ляоянє Шахе, Сандепу та Мукдені, всі ці битви програв. Після поразки при Мукдені був усунений із посади головнокомандувача. З 1906 р. – член Державної ради.

³² Під впливом революційної боротьби пролетаріату, студентський рух 1902–1903 років прийняв антиурядовий характер. II-й Всеросійський студентський з'їзд, який відбувся в 1903 році, визнав доцільним вести політичну боротьбу шляхом організації сходок у навчальних закладах, проведення страйків у дні важливіших суспільно-політичних подій та запровадження вуличних демонстрацій разом із робітниками. У зв'язку з революційним станом у країні (1905) було дозволено проведення легальних студентських сходок.

³³ “Наши дни” – щоденна газета ліберального спрямування, видавалася в Петербурзі з 18 (31) грудня 1904 р. по 5 (18) лютого 1905 р.; 7 (20) грудня 1905 р. видання газети було поновлено, але вийшло тільки два номери.

³⁴ “Наша жизнь” – щоденна газета ліберального напрямлення, виходила в Петербурзі з перервами з 6 (19) листопада по 11 (24) червня 1906 р.

³⁵ Косач Ізідора Петрівна (Дора, в одруженні Борисова; 1888–1980) – наймолодша дочка Олени Пчілки і Петра Антоновича Косача. За фахом агроном. Навчалася дома, а потім у 5-й гімназії Києва. У 1905 р. вступила на “Женские сельскохозяйственные курсы им. Стебуна” в Петербурзі, але захворіла та після одужання повернулася до Києва. У 1906 р. вступила на агрономічний відділ Київського політехнічного інституту, який закінчила в 1911 р. Працювала агрономом у Кишиневі, Кам'янці-Подільському. З 1925 р. мешкала в Києві, де працювала в сільськогосподарському агрономічно-інженерному інституті. У 1937–1939 рр. була ув'язнена. У 1939 р. після перегляду справи її звільнили і вона повернулася до Києва. З 1944 р. жила в еміграції у США.

Косач Микола Петрович (Микось; 1884–1937) – молодший син Олени Пчілки і Петра Антоновича Косача. Закінчив 4-ту Київську гімназію. У 1903 р. вступив до Київського політехнічного інституту, де здобув фах інженера-агронома. У 1912 р. оселився в Колодяжному, служив повітовим агрономом у Ковельському повіті й членом повітової земської управи, а згодом – її головою (1912–1914). У 1918 р. був арештований німецькою владою за діяльність проти окупантів. У 1919 р. був ув'язнений польською окупаційною владою. У 1920 р. у період Гетьманату був членом повітової ради. Разом із дружиною Наталією Дробишевою організували в Ковелі притулок для дітей-сиріт. Не припиняв культурно-просвітницької діяльності і за часів, коли Західна Україна відійшла до Польщі. (Див.: Т.Скрипка. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура. – К., 2013. – С. 603–604).

Отримано 14 грудня 2015 р.

м. Київ